

SIMONA JASKELEVIČIŪTĖ

Martyno Laternos laidotuvių pamokslas, išspausdintas minint antrąsias Stepono Batoro mirties metines

Steponas Batoras laikomas vienu sėkmingiausiai valdžiusių Lenkijos ir Lietuvos valdovų, per kurio valdymo dešimtmetį buvo baigtas Livonijos karas ir pasirašytos paliaubos su Maskva, susigrąžintos karo metu prieš užimtos žemės, sustabdyti turkų puolimai, vidaus politikoje įvykdyta daug reformų, dėl kurių Abiejų Tautų Respublika sustiprėjo ir suklestėjo, ypač mokslo ir kultūros srityse. Tad nenuostabu, kad tokio didingo ir sėkmingai valdžiusio karaliaus mirtis sulaukė ne vieno atgarsio literatūroje. Iš publikuotų laidotuvių pamokslų, žyminčių šio puikaus valdovo pasitraukimą iš gyvųjų tarpo, minėtini Kristoforo Varševickio¹, Jeronimo

¹ [Christophorus Varsevicius,] *Christophori Varsevicii in obitum Stephani Primi Regis Poloniae Oratio*, Cracoviae: In Officina Lazari, 1587 ir [Chrysztoph Warszewicki,] *Chrysztopha Warszewickiego po śmierci Króla Stephana na pierwszym y głównym ziedzie Mazowieckim Mowa*, w Krakowie: W drukarni Lazarzowy, 1587. „Laidotuvių kalboje papasakotas Lenkijos karaliaus Stepono gyvenimas, žygiai ir mirtis“ buvo toks populiarus, kad publikuotas kelis kartus, taip pat užsienyje. Teodoras Wierzbowski nurodo, kad veikalas, pirmą kartą išleistas 1587 m. Krokuvoje ir Poznanėje, vėliau sulaukė dar bent šešių leidimų įvairiuose Europos miestuose (žr. Teodor Wierzbowski, *Krzysztof Warszewicki (1543–1603) i jego dzieła*, Warszawa: W drukarni Józefa Bergera, 1887, p. 296–297).

Povodovskio², Hanibalo Rosselo³ bei Martyno Laternos⁴ kūriniai⁵.

Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis netikėtai mirė 1586 m. gruodžio 12 d. savo rūmuose Gardine. Nors karalius blogai pasijuto jau gruodžio 7 d., tačiau jo aplinkos žmonės ir asmeniniai gydytojai manė, jog negalavimai laikini ir per keletą dienų karaliaus sveikata atsistatysianti, tad ir „pačiam blogiausiam“ nebuvo ruošiamasi. Todėl Batorui ėmus staiga merdėti dvare kilo tokia didelė sumaištis, kad buvo pamiršta pakviesti asmeninį karaliaus nuodėmklausį Martyną Laterną ir „pats pamaldžiausias“ karalius mirė neatlikęs išpažinties bei nepriėmęs Švenčiausiojo Sakramento. Po mirties karaliaus kūnas Gardine buvo laikomas net pusantrų metų, per kuriuos Laterna nuolat budėjo prie mirusiojo ir meldėsi už jį. Oficialios laidotuvės įvyko tik 1588 m. gegužės 23 d. Vavelyje, jų iškilmės su visu prideramu ceremonialu vyko net septyniose Krokuvos bažnyčiose⁶. Svarbi užduotis – pasakyti laidotuvių pamokslą – buvo patikėta karaliaus pamokslininkui ir nuodėmklausiui. Laternos pamokslo spausdinto varianto vertimą iš lotynų kalbos į lietuvių ir pateikiame šioje publikacijoje.

Martynas Laterna (lenk. Marcin Laterna, lot. Martinus Laterna, 1552–1598) – lenkų kilmės (iš Drohobyčo), itin išsilavinęs ir puikią akademinę bei bažnytinę karjerą padaręs jėzuitas, kurio gyvenimas buvo susijęs ir su Lietuva: jis nuo 1571 m. studijavo filosofiją Vilniaus kolegijoje, 1578 m. tapo jos profesoriumi, o 1586 m. Vilniaus universitete gavo teologijos daktaro laipsnį⁷.

² [Hieronym Powodowski,] *Hieronyma Powodowskiego Na pogrzebie Stephana Wielkiego Krola Polskiego &c. Kazanie*, w Krakowie: W drukarni Lazarzewy, 1588.

³ [Hannibal Rosellus,] *Oratio funebris fratris Hannibalis Roselli in sepultura Stephani I Regis Poloniae Serenissimi*, 1588, Cracoviae: Ex Officina Lazari, 1590.

⁴ [Martinus Laterna,] *Oratio in exequias funeris Divi Stephani Primi, Polonorum Regis Laudatissimi. Martini Laternae, Societatis Iesu S., Theologiae doctoris*, Cracovia: Typis Andreae Petricouii, 1588.

⁵ Steponui Batorui skirtos laidotuvių kalbos trumpai aptartos Dainoros Pociūtės straipsnyje: Dainora Pociūtė, „Vilniaus tėvas, Vytauto įpėdinis: jėzuitų edukacinė strategija Stepono Batoro laikais ir valdovo įvaizdis amžininkų literatūroje“, in: Guido Mongini [et al.], *Nuo apaštalų iki kankinių. Jėzaus draugijos reprezentavimo modeliai nuo pat pradžių iki uždraudimo*, Kaunas / Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas / Versus aureus, p. 114–115.

⁶ Stanisław Cieślak, *Marcin Laterna SJ (1552–1598) działacz kontrreformacyjny*, Kraków: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum“, 2003, p. 229–234.

⁷ Roman Pollak, Tadeusz Witczak, Danuta Maniewska, Józef Cybertowicz, in: *Bibliografia Literatury Polskiej „Nowy Korbut“: Piśmiennictwo Staropolskie: hasła osobowe A–M*, t. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1964, p. 439–440.

1579 m. Steponas Batoras pats išsirinko ir paskyrė Laterną savo karališkuoju pamokslininku ir nuodėmklausiu, taip sulaužydamas tradiciją, pagal kurią į šią poziciją karaliaus dvare kandidatą teikdavo Katalikų Bažnyčia⁸. Po Batoro mirties kurį laiką, 1590–1598 m., Lvove ėjo jėzuitų vienuolyno vyresniojo pareigas. Taip pat drauge su Petru Skarga buvo Zigmanto Vazos dvaro pamokslininkas, o 1598 m. lydėjo Zigmantą Vazą karo žygyje į Švediją. Iš ten į Gdanską grįžtantį Laterną Baltijos jūroje sulaukė Karolio IX kariai ketvirčiavo ir paskandino⁹.

Nenuostabu, kad pats karalius pasirinko savo pamokslininku šį puikų išsilavinimą turintį jėzuitą, su kuriuo artimus ir šiltus santykius palaikė iki pat mirties. Vladimiras Lyavshukas nurodo, jog Batoras Laterną vertino ne tik dėl sielovadinio darbo, bet ir dėl to, kad šis nesikišęs į dvaro reikalus nei politines intrigas¹⁰. Pasak Stanisława Cieślako, Laterna turėjo ypatingą teisę pagerbti mirusį karalių laidotuvių pamokslu, nes pažino slapčiausias jo širdies kertes¹¹. Tokio artimo asmens tekstas, skirtas mirusiam valdovui, mums yra juo įdomesnis.

Beveik nėra išlikę duomenų apie tai, kur ir kada buvo pasakytas pamokslas. Manoma, kad Laterna kalbą galėjo pasakyti pirmą laidotuvių dieną per pagrindines laidotuvių apeigas, tačiau ne Vavelio katedroje, o kažkurioje kitoje Krokuvos bažnyčioje, mat apeigos vyko net septyniose šventovėse. Taip pat neatmetama galimybė, jog jėzuitas pamokslavo antrą laidotuvių dieną Vavelio katedroje arba Šv. Barbaros bažnyčioje¹². Dėl pamokslų publikavimo aplinkybių, Cieślakas pabrėžia, jog publikacija gerokai skiriasi nuo žodinio varianto, t. y. ji yra daug ilgesnė, daug labiau išdailinta ir retoriškesnė, be to, kaip spėjama, perėjusi per cenzoriaus rankas. Įdomu ir tai, kad laidotuvių pamokslų spausdintas tekstas Laterną pasiekė tik 1592 m.¹³

Pasak literatūros tyrinėtojų, Laternos pamokslas – puikiausias pamokslininkystės meno pavyzdys, iškeliantis autorių į retorikos meno aukštumas,

⁸ Stanisław Cieślak, *op. cit.*, p. 108–109.

⁹ Roman Pollak, Tadeusz Witczak, Danuta Maniewska, Józef Cybertowicz, *op. cit.*, p. 440.

¹⁰ Vladimir Lyavshuk, „Stephan Bathory and the Jesuits in Grodno: First Attempt to Found a Collegium“, in: *Medieval and Early Modern for Central and Easter Europe*, Iasi: „Alexandru Ioan Cuza“ University Press, 2010, p. 195.

¹¹ Stanisław Cieślak, *op. cit.*, p. 235.

¹² *Ibid.*, p. 235.

¹³ *Ibid.*, p. 236.

atskleidžiantis ne tik jo rašytojo talentą, bet ir asmeninį skausmą ir „materializuojantis didžiulę netektį, kurią patyrė Abiejų Tautų Respublika“¹⁴.

Teksto kompozicija atitinka visus žanrinius laidotuvių pamokslų ir giriamųjų kalbų reikalavimus, paremta „natūralia“ (*ordo naturalis*) įvykių seka, paliečia visus svarbiausius topus: *nomen* (vardas), *natura* (įgimti bruožai), *victus* (gyvenimo būdas), *fortuna* (likimas), *habitus* (charakteris, būdas), *affectio* (jausmai, priklausomi nuo aplinkybių), *studia* (tarnyba), *consilia* (planai, sumanymai, ketinimai), *facta* (darbai), *causa* (nenumatyti įvykiai), *orationes* (kalbos, literatūriniai veikalai), [...] *mors* [(mirtis)]¹⁵. Kalbą sudaro trys klasikinės struktūrinės dalys: *exordium* (pradžią), *narratio* (dėstymas), *conclusio* (pabaiga), joje remiamasi „įprasta žmogaus gyrimo schema: [...] pašlovinama giminė, toliau pagiriamas velionio gyvenimas, apibūdinama mirtis“¹⁶. Nors Laternos pamokslas – klasikinis, vadovėlių reikalavimus atspindintis aukščiausio lygio giriamosios kalbos pavyzdys, tačiau jis turi ir keletą savitų bruožų, suteikiančių šiai kalbai išskirtinumo.

Dėstymo dalies (*narratio*) kompozicijos ašis sukasi aplink septynis Stepono Batoro stebuklus, kuriuos Laterna prilygina septyniems pasaulio stebuklams. Tarp jų Laterna pamini sėkmingą valdymą arba karaliavimą, karaliaus kuklumą ir nusižeminimą, „panieką niekintojų apkalboms“, santuokoje išsaugotą skaistumą, pamaldumą, neigiamų būdo savybių pažabojimą ir mirties baimės įveikimą. Tokie stebuklų aprašymai yra būdingi šventųjų, bet ne valdovų gyvenimo aprašymuose. Tad Steponas Laternos tekste iškyla ne tik kaip puikus valdovas, bet ir tartum koks šventasis. Taip pat verta trumpai paminėti išties dramatišką pabaigą (*conclusio*), kurią reziuumuoja mirusio karaliaus kreipimasis – apostrofa (*apostrophe* arba *aversio*), nuskambanti kaip paskutinė karaliaus valia, dėl netikėtai užklupusios ligos nebspėta įtvirtinti testamentu. Pirmausia Steponas Laternos lūpomis prabyla į naująjį karalių. Jam paveda neužbaigtus darbus, skatina būti dar geresniu valdovu, pataria gyventi pamaldžiai ir šventai, būti pavyzdžiu savo tautai. Primena, jog gyvenimas žemėje yra laikinas, o po mirties laukia Kristaus teismas, perspėja apie gyvenimo laikinumą

¹⁴ *Ibid.*, p. 242.

¹⁵ Viktorija Vaitkevičiūtė, *LDK katalikiškas Baroko pamokslas: tarp ars vivendi ir ars moriendi*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 49.

¹⁶ Eadem, „Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2004, kn. 18, Vilnius: LLTI, p. 190.

ir nepastovumą, skatina gyventi taip, kad atėjus mirties valandai netektų gailėtis, nes gyvenimas trumpas, o po mirties laukia amžinybė. Šioje dalyje galima išvelgti didaktikos požymių: nors Batoras kreipiasi į būsimą karalių ir senatorius, tačiau susidaro įspūdis, kad jo išsakomi pamokymai ir patarimai savo universalumu yra skirti ne tik šių luomų atstovams, bet ir kiekvienam kalbos skaitytojui / klausytojui.

Laternos laidotuvių kalba, skirta Steponui Batorui, yra ekspresyvi ir emocionaliai, kaip ir būdinga tokioms kalboms, aukštinanti karalių, jo nuveiktus darbus, dorą gyvenimą, ypač iškelianti jo pamaldumą bei indėlį į katalikų tikėjimo plėtrą ir Dievo žodžio skleidimą. Karalius pateikiamas kaip dorybių ir tvirto tikėjimo šaltinis, iš kurio liejasi meilė tautai ir Dievui. Laternameisteriškai į savo pasakojimą pina Šventojo Rašto citatas, aliuzijas į Bibliją, taip tik dar labiau sustiprindamas katalikiško maldingumo aurą, gaubiančią tiek jo tekstą, tiek tekste apraudamą karalių. Valdovo paveikslas yra gyvas, jo asmenybė spalvinga ir įvairialypė. Batoras – tiek puikus valdovas, tiek puikus Bažnyčios tarnas, savyje apjungiantis ir svarbiausias Renesanso žmogaus savybes, ir atsidavusio bei uolaus kataliko pamaldumą. Karalius atsiskleidžia kaip asmuo, gebantis keistis ir pasipriešinti likimui, nugalėti visus sunkumus. Nors buvimas žemėje ir laikinas, tačiau jis kaip tikras Renesanso žmogus tą gyvenimo akimirką praleidžia aktyviai ir produktyviai, nukreipdamas visas savo jėgas į valstybės valdymą ir katalikų tikėjimo sklaidą. Nors nuolatos akcentuojamas Dievo buvimas, Jo pagalba karaliui, tačiau žmogus yra laisvas rinktis, laisvas keistis ir atsakingas už savo veiksmus. Laterna pamoksle ne tik aprauda ir išaukština karalių, bet ir pateikia nemažai Stepono Batoro biografijos faktų, skleidžia Dievo žodį, moko klausantįjį / skaitantįjį. Tai puikus Stepono Batoro biografijos šaltinis ir homiletikos meno pavyzdys, atspindintis ir renesansines retorikos, ir potridentinės katalikybės tendencijas bei idėjas.

Versta iš: [Martinus Laterna,] *Oratio in exequias funeris, Divi Stephani Primi, Polonorum Regis Laudatissimi. Martini Laternae, Societatis Iesu, S. Theologiae doctoris, Cracoviae: Typis Andreae Petricouii, 1588.*¹⁷

¹⁷ Prieiga internete: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=8951>.

ORATIO
IN EXEQVI
AS FVNERIS,
DIVI STEPHANI
PRIMI, POLONO-
RVM REGIS LAVDA-
TISSIMI.

Martini Laternæ, Societatis IESV,
S. Theologiæ Doctoris.

scripty Cabal.

Collegij Laternæ

1620.

*Timentis Dominum, bene erit in extremis : & in die defunctionis
sue benedicetur. Ecclesiastici 1.*

CRACOVIAE,
Typis Andreae Petricouii. Anno Dñi,
M. D. LXX XVIII.

Martyno Laternos SJ laidotuvių pamokslo mirus
Steponui Batorui leidinio antraštinis puslapis (Krokuva, 1588)